

דורון גרינברג

מחלוקת סומכוס וחכמים בממון המוטל בספק

פתיחה
הבנת חזקת מרא קמא
סתירות בהבנת דברי סומכוס
יישוב הסתירה וביאור מחלוקת סומכוס וחכמים

פתיחה

קיימת מחלוקת מפורסמת בדין ממון המוטל בספק בין סומכוס לחכמים כאשר סומכוס אומר יחלוקו וחכמים אומרים "המוציא מחבירו עליו הראיה".

מחלוקת זו מופיעה בכמה מקומות בים התלמוד, וישנה, לכאורה, סתירה בדברי סומכוס.

במאמר זה ננסה להציג את שורש המחלוקת בין סומכוס לחכמים, התלוי - לענ"ד - בהבנת מושג המוחזקות. גם הסתירות בדברי סומכוס יתבארו עפ"י הבנה זו.

לטובת הענין, נתחיל לעסוק בחזקת מרא קמא ומתוך זה הדברים יבוארו בע"ה.

הבנת חזקת מרא קמא

ישנן שתי דרכים להבין את חזקת מרא קמא.

ניתן להבין את החזקה כחזקה של איסורים - "העמד דבר על חזקתו", כלומר כשם שבעבר ראובן היה בעל הדבר כך גם במצב של ספק ישנה הנהגה שנעמיד את הדבר בחזקתו הקודמת אצל ראובן.

ברם, ניתן ללמוד את חזקת מרא קמא כחזקת ממון של מחזיק בממון מול מוציאו ו"המוציא מחבירו עליו הראיה", כלומר כיוון שבעבר הדבר היה בחזקת ראובן הוא מוגדר המחזיק גם כעת וחבירו מוציא ו"המוציא מחבירו עליו הראיה". הסברא ל"המוציא מחבירו עליו הראיה" מובאת בבבא קמא והיא "דכאיב ליה כאיבא אזיל לבי אסיא" - אדם שכואב לו="המוציא מחבירו", הולך לרופא="עליו הראיה", וגם כאשר הבעלים הראשונים אינם מחזיקים עוד בדבר, יש לנהוג ע"פ אותה סברא².

¹ בבא קמא מ"ו ע"ב.

² שתי הבנות אלה מצאנו בקונטרס הספקות כלל א', וז"ל: "וראוי להתבונן חזקת מ"ק בממונא מגלן דאזלינן בתרה בשלמא חזקת ממון מהסברא שמיע להו כדאמרי בריש הפרה סברא הוא וכו'. אבל חזקת מ"ק שאין שום אחד מוחזק בו שיד שניהן שוה בו מגלן דלוקמה בחזקת מ"ק ועל אידך שדינן לאתווי ראייה. ואפשר לומר דחזקת מ"ק בממון מכח חזקה קמיתא דאיסורא הוא דאתיא. וכמו דבכל ספק איסורא

ונראה לומר שבשתי הבנות אלה נחלקו סומכוס וחכמים וכפי שיבואר
בהמשך בע"ה.

סתירות בהבנת דברי סומכוס

סוגיות ממון המוטל בספק מופיעות מספר פעמים בגמרא, ונראה
לכאורה שישנן סתירות בהבנת דברי סומכוס.

ההבדל הראשון שיש לתת ליבנו אליו הוא בהעמדת דברי סומכוס.

מקור אחד שבו מופיעים דברי סומכוס הוא במשנה במסכת בבא
מציעא³ האומרת:

"המחליף פרה בחמור וילדה וכן המוכר שפחתו וילדה זה אומר עד
שלא מכרתי וזה אומר משלקחתי יחלוקו."

וז"ל הגמ':

"אמאי יחלוקו וליחזי ברשות דמאן קיימא וליהוי אידך המוציא
מחבירו עליו הראיה, א"ר חייא בר אבין אמר שמואל בעומדת
באגם שפחה נמי דקיימא בסימטא, ונוקמה אחזקת דמרא קמא
וליהוי אידך המע"ה, הא מני סומכוס היא דאמר ממון המוטל
בספק חולקין בלא שבועה, אימור דאמר סומכוס בשמא ושמא
בברי וברי מי אמר אמר רבה בר רב הונא אין אמר סומכוס אפילו
בברי וברי, רבא אמר לעולם כי אמר סומכוס שמא ושמא אבל ברי
וברי לא אמר, ותני זה אומר שמא עד שלא מכרתי וזה אומר שמא
משלקחתי."

התוספות בד"ה "הא מני סומכוס היא" מדייק מחסרון המילה "אלא",
המבטאת שינוי בהעמדה, שמשמע שגם לסומכוס מדובר שהולד באגם,
אך אם הולד ברשות אחד מהם הדין יהיה המוציא מחבירו עליו הראיה.

על העמדה זו בדברי סומכוס ניתן להקשות משני מקורות:

(א) המשנה בדף צ"ז ע"ב אומרת:

"זה אומר איני יודע אם שאולה אם שכורה וזה אומר איני יודע
יחלוקו."

מעמידין הדבר בחזקת מה שהיה מתחילה קודם שנולד הספק בין להחירא בין לאיסורא כדיליף בפ"ק
דחולין ה"ג בממון כשנולד בו ספק אם הוא של ראובן או של שמעון מעמידין אותו בחזקת מי שהיה
מתחילה... ואפשר עוד לומר דחזקת מ"ק בממון לא מח"ק דבאיסורי אתיא דממונא מאיסורא לא ילפינן
בכה"ג. וחזקת מ"ק מעין חזקת ממון ממש היא דכמו דבחזקת ממון הסברא נותנת שאין להוציא הימנו בלי
ראיה. ה"נ אין להוציא מחזקת מ"ק בלי ראיה דכל שידוע שהיתה שלו מתחילה אף שהוא עומד ברשות
הרבים או באגם כי גזא דבעלים איתא. וחשבינן ליה כאלו עדיין הוא מוחזק דרל ספקא מהכא תשאר ביד
הבעלים הראשונים."
³ דף ק' ע"א.

- כלומר, במקרה ששומר קיבל שתי פרות אחת בתורת השאלה שחייב במותה ואחת בתורת שכורה שפטור במותה ופרה אחת מתה ואין ידוע איזו היא, סומכוס פוסק שיחלוקו למרות שהשומר מחזיק בכספו.

(ב) המשנה בב"ק אומרת:

"שור שנגח את הפרה ונמצא עוברה בצדה ואין ידוע אם עד שלא נגחה ילדה אם משנגחה ילדה משלם חצי נזק לפרה ורביע נזק לולד".

ובגמ' הובא:

"אמר רב יהודה אמר שמואל זו דברי סומכוס דאמר ממון המוטל בספק חולקין אבל חכמים אומרים זה כלל גדול בדין המוציא מחבירו עליו הראיה".

גם כאן צריכים אנו להבין, מדוע סומכוס אומר יחלוקו הגם שהכסף נמצא בידי הנתבע ולא באגם.

התוספות (ב"מ ק' ע"א ד"ה "הא מני סומכוס היא") מתרץ שבמשנה בדף צ"ז ע"ב מדובר בטענת שמא ושמא ולכן יחלוקו, אולם לפי תירוץ זה יוצא שלרוב שמעמיד את סומכוס רק בשמא ושמא היה ניתן להעמיד את המשנה גם כאשר הולד ברשות אחד מהם, וקשה שהרי אין זכר לכך בגמרא.

הרי"ף אכן מביא את מהלך הגמ' ואת סומכוס ומדבריו ניתן להבין שסומכוס מדבר דווקא כאשר הולד באגם, אך אם נמצא ברשותו של אחד מהם הדין יהא המוציא מחבירו עליו הראיה. ברם, בניגוד לתוס', הרי"ף אינו מחלק במקרה שהולד נמצא ברשות אחד מהם בין טענת ברי לטענת שמא ונראה שגם בטענת שמא ישאר הולד אצל המחזיק בו, וממילא צריכים אנו לתרץ את הסתירה בהעמדת דברי סומכוס.

אכן, תוס' במסכת ב"ק⁴ סובר שגם בשמא ושמא לסומכוס הממון ישאר אצל מחזיקו, ולכן נדחק לפרש את המשנה לפי ר"ע ובעומדת באגם, דבר שאין לו זכר בגמ'. בנוסף לכך, תוס' נשאר בקושיה לפי הבנתו את סומכוס, מדוע אומרים שאין המשנה בדף ל"ה, תואמת את דעת סומכוס, הרי ניתן להעמיד אותה בעומד בביתו או כר' ישמעאל שיש לפנינו חוב כספי והנתבע מוחזק בכספו ואז גם לסומכוס המע"ה.

הבדל נוסף בדברי סומכוס שיש לעמוד עליו הוא ביחס לטענות.

⁴ דף מ"ו ע"א.

⁵ דף מ"ו ע"א ד"ה "שור שנגח את הפרה".

המשנה בב"ק אומרת:

"שור שהיה רודף אחר שור אחר והחזק זה אומר שורך הזיק חזה אומר לא כי אלא בסלע לקה המוציא מחבירו עליו הראיה..."

ובגמ' מובא:

"אמר רבי חייא בר אבא זאת אומרת חלוקים עליו חביריו על סומכוס דאמר ממון המוטל בספק חולקין, א"ל ר' אבא בר ממל לר' חייא בר אבא אמר סומכוס אפילו ברי וברי, א"ל אין אמר סומכוס אפילו ברי וברי..."

וקשה, מדוע לא מובאת כאן דעת רבא הסובר שסומכוס אמר את דין יחלוקו רק בשמא ושמא, אך בברי וברי המוציא מחבירו עליו הראיה כמשנה.

יישוב הסתירה וביאור מחלוקת סומכוס וחכמים

נראה לומר שסומכוס מבין שדין מוחזק בממון פועל בדומה לחזקה של איסורים – "העמד דבר על חזקתו". הבנה זו יש בה כדי ליישב את הסתירות בדברי סומכוס.

ב"מחליף פרה בחמור וילדה" הספק הוא של מי הולד לכן יפסוק סומכוס יחלוקו רק כאשר הולד באגם, אולם אם אחד הצדדים מחזיק בו יפסוק סומכוס "העמד דבר על חזקתו", וישאר אצל המחזיק בו.

ברם, בשני המקרים האחרים אין "מוחזק" בממון, שהרי שם הספק הוא האם יש חיוב ממוני על בעל השור או השומר וברור של מי הכסף ולגבי הספק בחיוב לא שייך לומר "העמד דבר על חזקתו" כי הספק הוא לא בגוף הממון של מי הוא אלא האם נוצר חיוב ממוני ואין חזקת אדם לפטור.

לכן, גם כאשר הכסף נמצא בחזקת בעל השור או השומר ואפילו בטענת ברי הדין יהיה לכו"ע לסומכוס יחלוקו.

חכמים, לעומת זאת, סוברים שדין מוחזק בממון פועל מסברת "דכאיב ליה כאיבא אזיל לבי אסיא", ולמוציא מחבירו כיוון שכואב לו

⁶ דף ל"ה ע"א.

⁷ ולרבא גם אם הולד באגם אם המוכר טוען ברי "מוקמינן לה אחזקה דמרא קמא" ורק בטענת שמא יחלוקו.

עליו להביא ראיה, וממילא גם בספק חיוב שרוצה להוציא מחבירו, עדיין לחכמים יש מוחזק בממון והמוציא מחבירו עליו הראיה⁸.

עתה יושבו, אם כן, כל הקושיות.

לסיכום, לפי סומכוס דין מוחזק בממון פועל בסגנון חזקת איסורים של "העמד דבר על חזקתו".

ולפי חכמים דין מוחזק בממון פועל מסברת "דכאיב ליה כאיבא אזיל לבי אסיא".

⁸ נראה לומר שגם את חזקת מרא קמא הבינו חכמים על פי אותה סברא, שהרי "העמד דבר על חזקתו" היא חזקה באיסורין ואנו לא באיסורין עסקינן.